

Гриценко С., кандидат філологічних наук, доцент Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ)

ЛАТИНОМОВНА ТЕРМІНОЛОГІЯ ЯК НЕВІД'ЄМНИЙ КОМПОНЕНТ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ СУЧАСНИХ ПРАВознавців

Розглянуто питання латиномовної термінології як невід'ємного компонента фахової підготовки сучасних правознавців.

Ключові слова: термінологія; фахова підготовка; латиномовна термінологія.

Рассмотрены вопросы латиноязычной терминологии как неотъемлемого компонента профессиональной подготовки современных правоведов.

Ключевые слова: терминология; профессиональная подготовка; латиноязычная терминология.

The question of Latin terminology as an integral component of modern professional training pravoznatsiv.

Keywords: terminology; professional training; latin terminology.

Поширення юридичних знань, пропаганда права завжди за-
лишалися пріоритетними завданнями держави. Роль права
актуалізується в періоди суспільної нестійкості, крутих соціальних
поворотів і кризового стану правопорядку. Тоді відчутною стає
притаманна праву багатомірна мудрість, регулятивний характер,
особлива стабілізаційна роль. Очевидною є необхідність популя-
ризації в суспільстві відомостей про право, які сприяють
підвищенню рівня освіти й культури, поінформованості грома-
дян, формуванню їх свідомого ставлення до питань законності,
політики й керування, що є щоденними і типовими для цивілізо-
ваних держав.

Невід'ємним компонентом правової освіти громадян, а осо-
бливо фахівців права, є знання еталонних зразків юридичної
класики, латиномовної термінології та фразеології. Адже саме
класичні зразки правознавства готують правосвідомість громадян
до осмислення сучасного права. І в цьому контексті важливо ак-
туалізувати розуміння невмирущості, переродження, трансфор-
мації класичного права, застосувавши діахронічний аспект
вивчення латиномовної термінології. Цьому сприятимуть украї-

номовні юридичні тексти XVI–XVII ст., які рясніють різноструктурними запозиченнями з латинської мови, зокрема “Актова книга Житомирського міського уряду кінця XVI ст.”, “Акти села Одрехови”, “Волинські грамоти XVI ст.”, “Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVII ст.” (далі – ДМВН), “Книга Київського підкоморського суду (1584–1644)” (далі – ККПС), “Лохвицька ратушна книга другої половини XVII ст.”, “Торгівля на Україні. XVI – середина XVII століття. Волинь і Наддніпрянщина.” На жаль, ці пам’ятки унормування латиномовної термінології на теренах України поки що залишаються поза увагою у процесі підготовки сучасних правознавців. Однак саме ці писемні пам’ятки XVI–XVII ст. фіксують значне переймання українською мовою юридично-правової термінології латинського походження. Серед цих запозичень – як специфічні юридичні терміни, так і слова на позначення різних реалій і понять зі сфери слідчо-виконавчої діяльності. Зважаючи на те, що на більшій території України того часу юридична структура і судово-виконавча справа формувалася значною мірою за зразком польської юриспруденції, яка базувалася на римському праві, більшість латинізмів цієї ідеографічної сфери потрапляла в українську мову через посередництво польської мови, була спільною для української і польської мов. Серед них чітко окреслюються шість предметно-тематичних груп:

назви осіб, пов’язаних із судочинством, представників слідчих органів, злочинців (приклади подаються в оригіналі): *авдитор* – член суду (auditor); *адъгерентъ* – прибічник, прихильник; прислужник, співучасник (adhaereo); *акторъ*, *акътор*, *акъторъ* – позивач, поведова, оскаржена або потерпіла сторона (actor); *арбитеръ* – арбітр, посередник, полюбовний суддя (arbiter); *асесоръ* – судова особа, судовий засідател (assessor); *виоляторъ* – порушник (violator); *делятор*, *деляторъ* – позивач (delator); *инквизитатор*, *инквизытар* – слідчий (inquisitor); *коррупторъ* – порушник (corruptor); *патрон* – опікун, оборонець (patronus); *прокуратор* – повірений у суді, адвокат (procurator);

назви на позначення загальних і часткових понять судоведення: *акцессорья* – вирок (accessorium); *акция*, *акция*, *акция* – справа, судовий процес, позов (actio); *комисия* – судова колегія разового призначення з уповноважених королем осіб; судовий декрет (commisio); *рація* – юридичний доказ (ratio); *варияция*, *варьяция* – зміна, видозміна у судових свідченнях (variatio); *дифференци* – незгоди сторін у судовій суперечці (differentia); *иньсимулы* – звинувачення (insimulare); *експериментъ* – доказ, огляд доказів (experimentum); *каденция* – термін засідання вищих судових інстанцій (с-лат. cadentia); *кауза* – судова справа,

причина (causa); *конвикція* – незаперечний доказ (convictio); *корупція* – підкуп, сума відступного, корупція (corruptio); *тестимонія* – свідчення, докази (testimonium); *триб, трибъ* – порядок, встановлений початок (tribus); *юстифікація* – виправдання (justificus);

назви на позначення мір та способів покарання: *арестъ, арешть* – тимчасове позбавлення волі; *судова заборона* користуватися чимось, виконувати щось; офіційне припинення розгляду судової справи (с-лат. arrestare); *баниція* – позбавлення людини громадянських прав і вигнання її з країни, баніція (bannitio); *екземпція, екземпья* – конфіскація (exemptio); *експулсія* – вигнання, позбавлення права (expulsio); *елизія* – вигнання (elisio); *конклюдовати* – затримувати, ув'язнювати (concludere); *прозекуція* – переслідування (prosequi);

назви на позначення діяльності виконавчих і слідчих судових органів: *аргументовати, аркгументовати* – аргументувати, доводити, підтверджувати доказами (argumentari); *екзеквудія* – виконання судового рішення, проведення допитів (executio); *кокгниція* – розслідування, визнання (cognitio); *ревизія* – опис майна, ревізія (revisio); *делиберація* – звільнення, розв'язання (deliberatio); *дедукувати* – виводити право, підтверджувати (dedicare); *диляція, диляція* – відстрочка судового засідання, донесення, таємне оскарження (delatio); *евинковати* – доводити правоту (evincere); *кокгниція* – розслідування, визнання (cognitio);

назви судових інстанцій та їх представників: *інстанція* – судова сесія (instantia); *инквизитатор, инквизытар* – слідчий (inquisitor); *инквизиция, инквизыция* – слідство (inquisitio); *субселлія* – найнижча судова інстанція (subsellia); *термин* – судова сесія, яка триває рік, термін судових засідань (terminus); *комісія, комиссия (комисийный, комисейный)* – судова колегія разового призначення з уповноважених королем осіб; *судовий декрет (commissio)*;

назви юридичних документів та процесу їх створення: *акт, актъ, акть (актовати)* – документ, внесений до книги для запису судових справ, що набув після цього чинності (actus); *акцессорья* – вирок (accessorium); *петиція* – громадянський позов (petitio); *апеляція, апелеция, апелляция, апелляция* – апеляція, звернення (appellatio); *апробація, апыробация* – апробація, схвалення, затвердження (approbatio); *аргументъ, аргумент*, *аркгументъ, арькгуменьтъ* – доказ, аргумент (argumentum); *квестія, квестъ* – судова скарга (questus); *мандатъ, мандат* – позов до сеймового суду (mandatum); *резуліція* – резолюція, вид юридичного документа (resolutio);

делата – оголошення в суді (*deferre* > *delatum*); *композиція* – договір (*compositio*); *асекюрація*, *асеккурація*, *ассекурація* – зобов'язання, гарантія (*asscuratio*); *асигнація*, *асикгнація*, *асикгнація* – письмове доручення про виплату пред'явникові певної суми грошей із каси розпорядника або видачі відповідної кількості певних предметів (*assignatio*); *деклярація* – оголошення, заява (*declaratio*); *декрет*, *декретъ* – судове рішення, постанова чи ухвала; вирок суду (*decretum*); *екстракт*, *екстрактъ*, *екстрактъ* – витяг із записів судово-адміністративних книг (*extractum*) та ін.

Запозичення на письмі передавалися українською графікою при повному збереженні оригінальних граматичних особливостей запозичуваних елементів [1, с. 32]. Актові документи насичені лексемами латинського походження, в яких збережено словозмінні особливості в неадаптованому до української граматичної системи вигляді, напр.: *персоналитер* – особисто (ККПС, 203), *детриментумъ* – збиток (ККПС, 198), *коньтратиумъ* – на противагу (ККПС, 114), *виолентер* – насильно (ККПС, 206), *дисквизицио* – розслідування (ККПС, 211), *концесибилис* – дозволений (ККПС, 242), *преюдица* – збитки (ККПС, 251), *реалитатемъ* – істинність (ККПС, 272), *акторатум* – акторат (ККПС, 266), *репулсус* – вигнаний (ККПС, 256), *секвiturъ* – слідує (ККПС, 280), *минореннесъ* – неповнолітні (ДМВН, 196), *преюдициюмъ* – збиток (ДМВН, 198), *ексарсус* – запалений, розгніваний (ДМВН, 202), *контоквитатем* – сусідство (ДМВН, 203), *фундитус* – повністю (ДМВН, 204), *адулти* – повнолітні (ДМВН, 229), *нунциумъ* – повідомлення (ДМВН, 229), *миноренес* – малолітні (ДМВН, 230), *констат* – відомо (ДМВН, 230) та ін.

Для українських юридичних пам'яток XVI–XVII ст. було характерним запозичення не лише окремих лексем, а й сполук лексем, які передавалися на письмі здебільшого кирилицею, але граматично були оформлені за правилами латинської мови. Практично це могли бути латинські словосполучення будь-якої структури:

1) прийменник + іменник: *пер модум* – у спосіб (ККПС, 256), *ин преюдициумъ* – на збиток (ККПС, 260), *ин дубиумъ* – під сумнівом (ККПС, 262), *ин пассу* – у процесі (ККПС, 269), *де валитатем* – про правоздатність (ККПС, 275), *ин коньдиктамине* – у зговорі (ККПС, 275), *пер обьятамъ* – шляхом (через) пред'явлення (ККПС, 241), *кво юре* – за правом (ККПС, 200), *инь казу* – у випадку (ДМВН, 265), *инь коньтратиумъ* – у запереченні (ДМВН, 254), *де иньтекгритатем* – про цілісність, непорушність (ДМВН, 240), *кум ассистенция* – з допомогою (ДМВН, 231), *кум*

коллятералибус – із суміжниками (ДМВН, 231), *ин абьсенция* – при відсутності (ДМВН, 204), *ин нумеро* – в кількості (ДМВН, 204), *де дамнис* – про збитки (ККПС, 235) та ін.;

2) прийменник + прикметник: *абь акцесоріо* – від формальності (ККПС, 243), *ексь антикво* – здавна (ККПС, 207), *инь енере* – в цілому (ДМВН, 266), *инь тото* – в цілому (ДМВН, 248), *ин постерум* – на майбутнє (ККПС, 206);

3) частка (або сполучник) + прислівник: *нонь казуалітер* – не випадково (ДМВН, 247), *уть супра* – як вище (ДМВН, 247);

4) прикметник + іменник: *суфьфциентем пленипотенциам* – достатнє уповноваження (ККПС, 208), *привата авьторитате* – за приватною ініціативою (ККПС, 233), *сольтельньнемь протестационем* – офіційну протестацію (ККПС, 271), *парсь адверса* – протилежна сторона (ККПС, 256), *юс гередитаріумь* – спадкове право (ККПС, 285), *акьтус юдициарис* – судовий процес (ККПС, 286), *плебее коньдиционис* – простого стану (ККПС, 287), *парти афекьтантти* – зацікавленій стороні (ДМВН, 203), *суфьфциентес етатис* – достатнього віку (ДМВН, 231), *габилем раціонем* – слухне право (ДМВН, 237), *актусь юдициаріи* – судовий процес (ДМВН, 240) та ін.;

5) прийменник + прикметник + іменник: *ин паціфика посеьсьоне* – у спокійному володінні (ККПС, 209), *ексь контроверсис серіис* – від серйозних суперечок (ККПС, 269), *ин фуньдо коньтроверсо* – у спірному маєтку (ККПС, 241), *ин ляціори форма* – у відкритому вигляді (ККПС, 198), *ин суммум преюдициумь* – для більшого збитку (ДМВН, 204), *кум принципалибус цитатис* – з основними відповідачами (ДМВН, 231), *абь аньтиквссимись темпорібусь* – від найдавніших часів (ДМВН, 239);

6) іменник + іменник: *кольятералиумь парциумь* – сторін суміжників (ККПС, 252), *кольятералес вицини* – сусіди-суміжники (ККПС, 252), *пенамь кграваминис* – кара за обтяження (ККПС, 220), *партис актореє* – сторони позивача (ДМВН, 228);

7) прийменник + іменник + іменник: *ин рерум натура* – у природі речей (ККПС, 200), *ин локо контроверсо* – на місці суперечки (ККПС, 197), *ин форо фори* – виклик до суду (ДМВН, 202), *коньтра гередесь бонорумь* – проти спадкоємців маєтку (ДМВН, 228), *сине акгниционе коллятералис* – без згоди суміжника (ДМВН, 231), *инь елизионемь акьционис* – для підриву позову (ДМВН, 241), *инь фаворемь партись* – на бажання сторони (ДМВН, 254);

8) прийменник + іменник + займенник: *ин презентія ностра* – у нашій присутності (ККПС, 198), *гокь инь пассу* – у цьому процесі (ККПС, 286), *ин рем суамь* – на свою користь (ДМВН, 199);

9) іменник + займенник: *конспирационе суа* – за своєю змовою (ККПС, 252), *суамь контикгуитатемь* – свою межу (ККПС, 195), *се оффициум* – за своїм обов'язком (ДМВН, 233), *презньте ме* – в моїй присутності (ДМВН, 267);

10) словосполучення, що складаються з дієслова та іменної частини, до якої можуть входити: а) іменник; б) прийменник + іменник; в) прикметник + іменник; словопорядок у таких словосполученнях може бути різним, як дієслово + іменна частина, так і навпаки, напр.: *морамь ин патитур* – підлягати затримці (ККПС, 198), *привата авьторитате трансьпонере* – за приватною ініціативою перенести (ККПС, 233), *рем партис адверсе* – зміцнити справу протилежної сторони (ККПС, 250), *пробабит авьтеньтыцис докуменътыс* – доведе достовірними документами (ККПС, 280), *аденть анънос дискреционис* – досяг повноліття (ККПС, 286), *беневоле фасус ест* – добровільно визнав (ДМВН, 203), *преклюдере виамь* – загородити дорогу (ДМВН, 238), *контроверсиась фуньдис кокгносцере* – пізнати земельні суперечки (ДМВН, 240).

Таке використання латинських висловів є типовим для пам'яток ділового стилю, особливо для мови актових документів. В. Німчук і Н. Яковенко зазначають, що у “мову підкоморських книг починають проникати надзвичайно численні у 30-х роках XVII ст. латиномовні юридичні штампи, особливо широкоживані в суперечках і аргументації адвокатів, які оперують дефініціями польського межового права, більш деталізованого порівняно зі Статутом 1566 р.” [2, с. 23]. Як зазначає І. Огієнко, така “мішана, макаронічна” мова вперше постала наприкінці XV ст. в Італії, де стали “писати мішаниною живої італійської мови з латиною; батьком цього стилю був падуанець Odaxius, що в 1488 р. випустив уже “*Carmen macaronicum*”, а мантуанець Folengo особливо вславився своїми макаронічними віршами. З Італії цей спосіб писання поширився у Франції та в інших землях Європи. Зайшли ця мода й до Польщі, і “*Carmen macaronicum*” пише вже Ян Кохановський в др. пол. XVI ст.; а в XVII ст. макаронічна мова широко znana і в актовій мові. В українському письменстві макаронічна мова так само добре відома ще з XVI ст. – найбільше поширилася вона в нашій актовій мові і тут дуже часто українську мову густо пересипали латинськими виразами, – чи то окремими словами, чи навіть цілими реченнями. Дійшло до того, що українські послі домагалися очищення канцелярської української мови від частих латинізмів, про що був виданий у 1590 р. відповідний наказ. Наказ не вплинув, – в XVII ст. українські акти мають надзвичайно багато латинських слів та речень. Макаронічна мова довго трималася на Україні, – виходить з ужитку тільки наприкінці XVIII ст.

А по духовних школах лишилася вона ще до XIX ст.” [3, с. 499]. Цим пояснюється насичення україномовних текстів реченнями, сполуками речень латинською мовою. Зауважимо, що латиномовні фрагменти в кириличній передачі органічно впліталися у виступи юристів; вони часто переривалися українськими словами, іноді латинська фраза закінчувалася по-українськи, напр.: “А по выведенью сведецत्वъ стороны позваное тот же актьоръ его мл. пан бельскый просиль и правьне домавляльсе, абым по выслууханью сведецत्वъ сторон обох про *дефинитива етъ ултимария сенътенция суа ад локумъ фуньдате юриздиционис регрес учиниль, и зехаль, абовемъ кождая справа, презертнымъ граничная, якое местце, любо ексь арбитрио юдицис, любо ексь юридика демонстрационе партис куюскве адверсе, до розсудку правного опортунумъ обьтинет, на том же местцу, абь децизиономъ юдицис финалемъ обьтинеат нецессе есть* (ККПС, 277). Пор. також зразок мішаного українсько-латинського фрагмента тексту: “Од которое юриздикъциеи уфуньдованое урожоний его мл. панъ Александер Каменацький, слуга преречоного ясновельможного его мл. пна Сенявского, позваного, поведаючи, же *иллегитиме уфуньдованая, до суду головного трибуналу Любелского межы sprawy власного воеводства Браславского апелевал с протестацією, именемъ того жь пна своего урядовне и солленитер занесеною, противко велможному его мл. пану Ерему на Черняхове Немировичови, подкоморому воеводства Киевского, и мне, Николаеви Тучаницькому, коморникову граничьному того ж воеводства яко урядови, а то противко его мл. пану подкоморому кийвскому и мне, коморникови, де нуллитате актусь презеньтис, фуньдатеке юриздикъционис етъ омниумъ терминорумъ инь акту презеньти етъ цирка актумъ субьсеквеньциумъ ратификационекве омниум юриумъ гередитариорумъ етъ аньтиква посессионе узуфруктуке акъ поциоритате акторатусь леитими пна протестуючого, заховавши салвам имьпукгнационем коньтра терминумъ форумъ акторатумъ акьционем етъ субсеквеньтес терминосъ акъ иньстанъциас обороны, добродейства, пробацие и доводи правные инь тото акъ инь квовись минима парте пану своему цале заховавши” (ДМВН, 250–251), де *иллеитиме* (незаконно), *солленитер* (офіційно, згідно з правом), *де нуллитате актусь презеньтис, фуньдатеке юриздикъционис етъ омниумъ терминорумъ инь акту презеньти етъ цирка актумъ субьсеквеньциумъ ратификационекве омниум юриумъ гередитариорумъ етъ аньтиква посессионе узуфруктуке акъ поциоритате акторатусь леитими* (про необхідність нинішнього процесу, встановленої юрисдикції і всіх засідань у ході*

процесу і у зв'язку з процесом, а також про підтвердження всіх спадкових прав і давнього володіння й користування, і про перевагу давнішого права в офіційному судочинстві), *salvam implexuq;nacone m коньтра терминуь форумь акторатумь акьцюнеом еть субсеквеньтес терминуь акь иньстаньциас* (непорушне право на опротестування судового засідання, суду, процесу, позову і наступних судових засідань та інстанцій), *инь тото акь инь квовись минима парте* (в цілому і в будь-якій найменшій частині).

Фіксація сьогодні таких мовних фактів у юридичних україномовних писемних документах XVI–XVII ст. розширює наші уявлення про ступінь збереження і трансформації запозичених латинських елементів, значна кількість яких зумовлена суспільно-політичними та культурними обставинами: входженням України в європейський культурний ареал, де однією з панівних мов у той час була латина. Латинські запозичення у структурному відношенні є неоднорідними – від окремого слова і словосполучення до значного за обсягом фрагмента тексту (окрема лексема; різноманітні типи сполук; ціле речення; кілька речень). Запозичення на письмі передавалися як кирилицею (структурно адаптовані українською мовою, або ж зі збереженням граматичних особливостей латинської мови), так і в нетранслітерованій формі з дотриманням вимог латинської граматики. Більшість запозичених латинізмів, які зафіксовані писемними пам'ятками XVI–XVII ст., увійшли до професійного “словника сучасних юристів”.

Отже, процес становлення та унормування української юридичної термінології – довготривалий і складний, який своїм корінням сягає класичних латиномовних зразків, що діахронічно трансформувалися і пристосувалися до реалій українського соціуму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Коломиец Л. И. Фразеология украинского языка второй половины XVI – первой половины XVII в. (Генезис и стилистическое использование): автореф. дис. на соискание учёной степени д-ра филол. наук / Л. И. Коломиец. – К., 1978. – 45 с.
2. Німчук В. В. Підкоморські книги Правобережної України кінця XVI – першої половини XVII ст. // Книга Київського підкоморського суду (1584–1644) / Німчук В. В., Яковенко Н. М. – К. : Наук. думка, 1991. – С. 5–56.
3. Огієнко І. Українська літературна мова XVI ст. і український Крехівський Апостол 1560-х років : літературно-лінгвістична монографія / Огієнко І. – Варшава: Вид-во Варшав. ун-ту, 1930. – Т. 1. – 520 с.